

NICCOLO MACHIAVELLI

Emrah BOZKURT

“Avrupa’da Aydınlanmacılık Hareketi’nin Ortaya Çıkışı”

Tezinin “*Niccolò Machiavelli*” Bölümüdür.

emrahbozkurt.com

HAZİRAN 2018

TRABZON

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖNSÖZ.....	III

GİRİŞ

1.Aydınlanmacılık Nedir?.....	3
2.Toplumsal Devinimlerde Biraradalık Perspektifi.....	6

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ORTAÇAĞ AVRUPASI FELSEFESİ

1.1.Antikçağ Felsefesinin Ortaçağ Felsefesine Etkisi.....	12
1.2.Aristoteles Tercümelelerinin Avrupa'ya Etkisi.....	14
1.3.Thomas Aquinas Özelinde Ortaçağ Felsefesinin Çerçevesi ve Mirası.....	18
1.4.Ortaçağ Aydınlığı/Karanlığı.....	21

İKİNCİ BÖLÜM

2. AYDINLANMACILIK HAREKETİ'NİN TARİHSEL ALT YAPISI

2.1.Hayat Algısındaki Değişim.....	26
2.2.Rönesans.....	28
2.2.1.Hümanizm.....	31
2.2.2.İtalyan Rönesansı.....	32
2.2.2.1.Niccolò Machiavelli.....	34
2.2.3.Kuzey Rönesansı.....	40
2.2.3.1.Desiderius Erasmus.....	40
2.2.3.2.Thomas More.....	42
2.3.Reform.....	44
2.4.Yeni Dünya ve Yeni Problemler.....	47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. AYDINLANMACILIK HAREKETİ'NİN ORTAYA ÇIKIŞI

3.1.Bilimin Yükselişi.....	50
3.1.1.Francis Bacon.....	52
3.1.2.Yeni Bir Evren.....	56
3.1.2.1.Nicolaus Copernicus.....	58
3.1.2.2.Tycho Brahe.....	60
3.1.2.3.Johannes Kepler.....	61
3.1.2.4.Giordano Bruno.....	64
3.1.2.5.Galileo Galilei.....	66
3.1.3.René Descartes ve Mekanikçi Felsefe.....	70
3.1.4.Isaac Newton.....	79
3.2.Aydınlanmacılık Hareketi'nin Gelişimi.....	85
3.2.1.Thomas Hobbes.....	85
3.2.2.Baruch Spinoza.....	86
3.2.3.John Locke.....	87
3.2.4.Gottfried Leibniz.....	88
3.2.5.George Berkeley.....	88
3.2.6.David Hume.....	89
3.2.7.Montesquieu.....	90
3.2.8.Voltaire.....	91
3.2.9.Jean-Jacques Rousseau.....	92
3.2.10.Denis Diderot.....	94
3.2.11.Immanuel Kant.....	94
SONUÇ.....	98

KAYNAKÇA

2.2.2.1.Niccolò Machiavelli

İtalyan siyaset teorisyeni Niccolò Machiavelli (1459-1517), ahlâki kaygı ya da mütalaalardan tamamen bağımsız hale oluşturduğu devlet teorisiyle, modern siyaset felsefesinin kurucusu olarak görülür.¹ Öncekilerden farklı olarak Machiavelli, olması gerekenle değil olanla ilgilenmiştir. İnsanlarda baskın olan şeyin kendi çıkarları olduğunu, onların kişisel çıkar duygusuyla hareket ettiklerini savunmuştur. Bu durum karşısında yöneticilerin ise, kendilerini ahlâki mütalaalarla sınırlamamaları ve ahlâk kurallarına kayıtsız kalmaları gerektiğini söylemiştir. Devletin istikrarını koruma ve sosyal düzeni tesis etme noktasında, gerekli olduğu takdirde, ahlâk dışı yollara başvurulabileceğini ve bu yolların söz konusu hedef için meşru gösterilebileceğini savunmuştur. Russell, Rönesans'ın önemli teorik filozof yetiştiremediğini ama siyaset felsefesinde oldukça şöhretli birini yetiştirdiğini söyleyerek² Machiavelli'yi işaret eder. O, İtalya'da kendi ordusu olan ulus bir devletin kurulmasını istemekte ve bunu da güçlü bir prensin yapabileceğini düşünmekteydi. Bu dönemde İtalya'da ulusal merkezi bir devlet kurulamamıştı. İtalya kısa aralıklarla doğup batan, kurulup yıkılan kısa ömürlü prensliklere, krallıklara, şehir devletlerine, cumhuriyetlere bölünmüş haldeydi. Bu küçük devletlerin kurulup-yıkılmasında İtalya'yı istila eden yabancı güçlerinde etkisi vardı. Devletçiklerin yöneticileri ve papalar kendi çıkarları için istilacılarla işbirliği içerisine de girmekteydiler. Bu küçük devletçiklerin hiçbirisinin kendi ordusu bulunmuyordu, savunma ya da savaşları kiraladıkları askerlerle yapıyorlardı. Bu kiralık askerler ise, en çok para verenin yanına geçen, savaşı uzatarak daha fazla para kazanan ve barış zamanı yağmacılık yaparak geçinen kişilerdi. Avrupa'nın en zengin ve en gelişmiş kültür merkezi olmasına rağmen İtalya, iç mücadeleler ve savaşların, cinayetlerin ve ihanetlerin ülkesiydi. Machiavelli'nin bulunduğu Floransa ise, en ileri ve zengin kültür merkeziydi; sanat, ticaret ve bankacılıkta çok ilerlemişlerdi. Floransa'da yönetim tüccar ve bankerlerden oluşan oligarşinin elindeydi. Soylular kendi aralarında bölünmüşler ve soylular ile halk arasında da ayrı bir mücadele bulunuyordu. Ayrıca halk da, aşağı ve yukarı olarak ikiye bölünmüştü. Floransa böylesine bir kaos içerisindeyken 1434 de zengin bankacı ailelerinden Mediciler iktidarı ele geçirdiler ve 1477'ye kadar rakiplerini baskılayarak tek hakimi oldular.³ Machiavelli böyle bir ortamın etkisi altında yetişmiştir.

---

¹ Cevizci, *a.g.e.*, s.283.

² Russell, *a.g.e.*, s.30.

³ Göze, *a.g.e.*, s.111-112.

Machiavelli siyasette Rönesans zihniyetini -yani Antikçağ zihniyetini- geri getirmek ister, buna göre monarşi, aristokrasi ve halk yönetimi olmak üzere üç yönetim biçimi vardır. Bunların bozulması zorbalık, oligarşi ve demagojiyi doğurur. Aristoteles'te olduğu gibi altı değişik biçimde yönetimler görünür. Machiavelli'ye göre yönetimlerin doğuşu şöyle ortaya çıkmıştır: Başlangıçta yeryüzünde insanlar az ve dağınık yaşıyorlardı, zamanla nüfus arttı ve ilişkiler başladı ve gelişti. Kendilerini daha iyi korumak içinde aralarındaki en güçlü ve cesur olanın himayesine girerek onu başkan yaptılar. İyileri ödüllendirmek, kötülere de cezalandırmak için de yasalar yaparak adaleti ortaya çıkardılar. Yeni bir başkan seçmek gerektiğinde ise, bu defa en cesur olanı değil fakat en adil, en fazıl olanı seçtiler. Ancak zamanla başkanlık babadan oğla geçer oldu ve oğullar her zaman babaları gibi erdemli olamayacağı için lükse, zevke düşerler, insanlar bunlara kin beslemeğe başlar, kin korkuyu getirir, korku da zorbalığı. Zorbaya karşı toplumun en iyi ve cesurları ayaklanır, halk da onların peşinden giderek zorbayı devirirler ve halk, kurtarıcıları olan bu cesur, iyi kişileri başına geçirir. Bunlar kendi aralarında bir yönetim kurarlar ve başta her şey yolunda gider, yasalara uyarlar, ortak yararı kişisel çıkarlarından üstün tutarlar ve adil davranırlar; bu yönetim aristokrasidir. Fakat iktidar, iktidar oğulların eline geçince işler bozulur, oğullar iyi yönetimi değiştirerek hiçbir şeye saygı göstermezler ve aristokrasi oligarşiye dönüşür. Fakat daha önce belirtilen zorbanın başına gelenler bunların da başına gelecektir. Halk zorbadan intikam almayı vadeden herhangi bir kişiye destek vererek zorbayı devirir. Halk zorba yönetimin tekrar kurulmasından korktuğu için bir kişinin ya da azınlığın yönetimi yerine halk yönetimini kurar. Ancak bir nesil sonra geçmişin kötü örnekleri unutulur ve herkes kendi keyfine göre hareket etmeye başlar, dolayısıyla tekrar kargaşa hakim olur ve tek kişinin yönetimine dönülür. Machiavelli her ülkenin tarihi boyunca bu döngüyü yaşayacak kadar güçlü olmadığını ve başka bir devletin boyunduruğu altında da girebileceğini vurgular. Her altı yönetimin de sakıncalı yönleri olduğunu ve ilk üçünün sürekli olmadığını diğer üçünün de kötü yönetimler olduğunu söyler. Bu nedenle en iyisinin sağlam ve sürekli olacak karma yönetim biçimi olduğunu; prens, toplumun ileri gelenleri ve halkın birlikte birbirlerini denetleyerek bir yönetim oluşturmaları gerektiğinin altını çizer.⁴ Bunun nasıl olacağını güçler ayrılığına vurgu yaparak, "*anayasada prenslerin, soyluların ve halkın bir rolü olmalıdır; o zaman bu üç güç, karşılıklı olarak birbirlerini denetim altında tutar*"⁵ şeklinde belirtir.

---

⁴ Göze, *a.g.e.*, s.113-114.

⁵ Russell, *a.g.e.*, s.37.

Machiavelli, yönetim biçimlerinin sosyal yapı ile ilişkisi hakkında Aristoteles gibi düşünmektedir. Monarşi yönetimi eşitsizliğe dayanır, cumhuriyet ise monarşiye nispi eşitliğe dayanır. İçerik değiştiğinde yönetim biçiminin değişeceğini belirtir. Bu sebeple monarşinin sürekliliğini sağlamak için eşitsizliğin korunması, cumhuriyetin sürekliliği içinse eşitliği güçlendirmek gerekir. Bunlarla birlikte sosyal yapı sağlam ve sağlıklı ise, bazı siyasal karışıklıkların zararlı olmayacağını, ancak sosyal yapı bozulmuşsa en mükemmel yasaların dahi etkisiz kalmaya mahkum olduğunu vurgular.⁶ Machiavelli, dinlerin, monarşilerin ya da cumhuriyetlerin kurucularını iyi olarak nitelendirir. Ancak dini ortadan kaldıranları, krallıkları ya da cumhuriyeti yıkanları, erdem ve edebiyat düşmanlarını kötü olarak niteler. Julius Caesar da dahil olmak üzere, tiranlık kuranlar kötüdür; diğer yandan Brutus iyidir. Doğru olduğu için değil ama toplumsal bir çimento olduğundan dinin devlette seçkin bir yeri olması gerektiğini savunur.⁷ Thomas Aquinas, devlet Tanrı'ya dayanmalıdır diyordu, Machiavelli ise devlet insana dayanır demekteydi. Ona, göre bir ulusa dayanan devlet güçlü olabilirdi ve devlet gücünü Kilise'den değil, ulustan alırdı. Din, töre, hukuk da Kilise'ye değil, devlete bağlıdır. Gerekliyorsa devlet, bütün bunları birer araç olarak kullanabilecekti. Amaç devlettir, araçlar bu amaca yararlı olmak zorundadırlar.⁸ Devleti insana dayandıran Machiavelli, herhangi bir siyasal argümanı Hıristiyan ya da kutsal itap temeline de dayandırmamaktadır. Thomas örneğinde olduğu gibi Ortaçağ düşünürlerinde, papaya ve imparatora ait olan ya da kaynağını onlardan alan bir meşru iktidar düşüncesi vardı. Kuzeyli düşünürlerde J. Locke'a kadar bu meşruluk tartışması devam etmiştir. Ancak Machiavelli'de böyle bir düşünce bulunmuyordu. Ona göre, iktidar özgür rekabette onu elde etme becerisine sahip olanlarıdır. Halk yönetimini tercih etmesi de herhangi bir haklar düşüncesinden değil, halk yönetimlerinin tiranlıklardan daha az zalim, ilkesiz ve daha az tutarsız olduklarına ilişkin gözlemlerinden kaynaklanıyordu.⁹ Dinin devletin yönetimi altında olması gerektiğine dair düşüncesi de yaşadığı dönemdeki gözlemlerine dayanır. Kendi zamanındaki Kilise'ye iki eleştirisi vardır: Sahip olduğu kötü yönelimiyle dini inancı zayıflatmıştır ve papaların dünyevi iktidarı ve bunu ilham verdiği politika İtalya'nın birleşmesini önlemektedir. Bu sebeplerle Kilise'yi ağır şekilde eleştirir: *"Halk, dinimizin başı olan Roma Kilisesine ne kadar çok yaklaşırsa, o kadar az dindar olur... Yıkımı ve cezasını bulması yakındır... Biz İtalyanlar dinsiz ve kötü olmamızı Roma Kilisesine ve onun rahiplerine borçluyuz; ama ona daha büyük ve yıkımımıza neden olacak bir borcumuz daha var, yani*

---

⁶ Göze, a.g.e., s.114.

⁷ Russell, a.g.e., s.34-35.

⁸ Hançerlioğlu, a.g.e., s.178.

⁹ Russell, a.g.e., s.39.

Kilisenin ülkemizi parçalı durumda tutması ve hâlâ tutmaya devam etmesi."¹⁰ Machiavelli'ye ahlâk/töre da ancak devlet için vardır, devletten ayrı, bağımsız olarak hiçbir anlam ifade etmez. Çünkü devletin sınırlarının bittiği yerde ahlâk/töre de biter. Böylece burjuva devletinin temelleri de atılmaktadır.¹¹

Bir prensin nasıl olması gerektiğine dair Machiavelli, *"ben gerçeği aksettireceğim"* vurgusu yaparak: *"Bazıları hiçbir yerde duyulmamış, görülmemiş prenslikleri anlatırlar, fakat olanla olması gereken başka başka şeylerdir. Her yerde her zaman iyi insan olmaya çalışan kişi bu kadar kötünün arasında ölüme mahkumdur, bu nedenle bir Prens her zaman iyi olmamayı öğrenmelidir ve duruma göre hareket etmesini bilmelidir, bunun için de Prens hakkında gerçeği görmek ve anlamak gerekir."* demektedir.¹² İyi olmayan insanlar arasında iyi kalmak isteyen bir insan er geç ortadan silinir. İnsanlar iyi yaratılışlı olsalardı hükümdarlar da sözlerinde durabilirlerdi. Oysa insanlar kötüdürler, kötülükler iyiliklerle yönetilemez. Machiavelli'in insanı kötü yaratılışlı olarak görmesi muhtemeldir ki Hıristiyanlığın etkisidir. Bu konu onun ve sonrasındaki dönemin tartışmalarından birisidir; insan doğuştan iyi ya da kötü müdür? Prens becerebiliyorsa cömert görünmeli ancak asla cömert olmamalıdır. Machiavelli teorilerini örneklendirerek, papa VI. Aleksandr'ın (1431-1503), insanları aldatarak başarıya ulaştığını, hiç kimse onun kadar hiçbirinin birbirini tutmadığı yeminler etmemiştir, demektedir. Tilkilik insana asıl niyetlerini gizleyebilmek hünerini öğretir ki prensin başarısında gereken de budur.¹³ Bir tilki kadar kurnaz, bir aslan kadar yırtıcı olmalıdır, her zaman iyi olursa prens yok olur. Ayrıca gerektiğinde vefasız da olmalıdır. Bu yüzden Cesare Borgia'yı zekiliğinden ötürü övebiliyorken İtalya'yı dağılmış durumda tuttuğu için yerebiliyor.¹⁴ Prens dindar olmasa da dindar görünmelidir, tıpkı cömert olmasa da öyleymiş gibi görünmesi gerektiği gibi. Prens hem korkulan hem de sevilen olması gerektiğini ancak bu ikisinin bir arada olmasının zor olduğunu söyleyerek prensin korkulan kimse olmasının tercih edilmesini söyler:

"İnsanlar genellikle nankördürler, dönektirler, sahtekârdırlar; tehlike karşısında korkarlar, fakat kazanma hırsları da sonsuzdur. Onlara iyilik yaptığımız sürece sizinledirler, karılarını, canlarını, mallarını, çocuklarını size teklif ederler, ama bir tehlike anında hemen sizden yüz çeviriverirler. Onların sözlerine inanan, güvenen ve başka bir önlem almayan prensin ise işi bitiktir, çünkü ruh asaleti ve büyüklüğü

---

¹⁰ Russell, *a.g.e.*, s.35.

¹¹ Haçerlioğlu, *a.g.e.*, s.179.

¹² Göze, *a.g.e.*, s.119.

¹³ Haçerlioğlu, *a.g.e.*, s.179.

¹⁴ Russell, *a.g.e.*, s.36.

*ile kazanılan dostluklar belki hak edilmiştir ama, onlara güven olmaz, zamanı gelince, ihtiyaç olunca onlardan hiç bir yarar sağlanamaz."*¹⁵

İnsanlar sevdikleri kişiyi değil, korktukları kişiyi kırmaktan çekinirler. Bununla birlikte başarılı günahkâr örnekleri, başarılı aziz örneklerinden daha fazladır. Sevgi minnettarlık bağı ile durur, kişisel çıkar karşısında ise bu bağ yok olur. Oysa korku öyle değildir, cezalandırma endişesinden kaynaklanır ve kolay kolay yok olmaz. Ancak prens nefret edilen bir kişi olmaktan da kaçınılmalı ileri gelenleri fazla gücendirmeden halkı memnun etmeye çalışmalıdır. Machiavelli insanların "*haklı üstün gelecektir*" ya da "*kötünün zaferi kısa ömürlüdür*" gibi sloganlara itibar edilmemesi gerektiğini, haklı saydığınız taraf üstün geliyorsa, daha üstün bir güce sahip olduğu içindir, diyerek bilinçlendirir. Onun düşüncesine göre, uygar insanların ilkesiz egoist olması neredeyse kaçınılmazdır.¹⁶

Machiavelli'in sonraki yıllara siyaset felsefesi olarak büyük etkisi olmuştur ve onun düşünceleri "*makyavelizm*" terimiyle ifade edilmiştir. Kendi döneminde bilinen ve yaşanan şeyleri söylediğinden dolayı ilgi görmemiştir. Onun değeri reform döneminde Kilise'yle girilen mücadelede ilgi uyandırmış ve okunmaya başlamıştır. Katolik Kilisesi'nin büyükleri onun "*Prens*" kitabı için, şeytan tarafından yazılmıştır demektedirler. Bir taraftan antimakyavelizm akımı gelişmekte diğer yandan mutlak iktidar heveslisi hükümdarlar ve yardımcıları onun kitabına yakın ilgi duymaktaydı. XVIII. yüzyıl Prusya veliahtı Büyük Friedrich (II. Friedrich (1712-1786) 1738 yılında "*Anti machiavelli*" adında eser yazar, ancak tahta çıktığında kendisi de tıpkı prens gibi davranacaktır. Machiavelli için farklı yorum getirenlerden birisi de J. J. Rousseau olmuştur. Ona göre, Machiavelli prensi yazarken toplumları bu tarz yöneticilere karşı uyarmak istemiş her ne kadar eser yöneticilere nasihat eder gibi görünmüşse de aslında yönetilenleri bu tarz iktidarlara karşı uymayı amaçlamıştır.¹⁷ Rousseau, yorumu fazlasıyla niyet okumadır. Russell, Machiavelli'nin siyasal düşüncesinin eskilerde olduğu gibi bir bakıma sığ olduğunu söyler. Antikçağ'ın yasa koyucusu hayırlı bir efsaneydi; modern yasa koyucu ise korkutucu bir gerçekliktir. Dünya giderek daha fazla Machiavelli'nin dünyasına benziyor ve onun felsefesini çürütmeyi uman modern insan zorlanıyor.¹⁸ Çünkü bu onun kurguladığı bir düşünce değil yaşananlardan alınan bir gerçekliktir. Onun düşüncelerinin, XIX. yüzyılda İtalyan birliği kurulduğunda hareketin öncüsü sayılmasında; XX. yüzyılda Mussolini "*Machiavelli bugün dört yüzyıl önce olduğundan çok daha canlıdır*" diyerek onu andığında ve Hitler

---

¹⁵ Göze, a.g.e., s.120.

¹⁶ Russell, a.g.e., s.40-41.

¹⁷ Göze, a.g.e., s.122-123.

¹⁸ Russell, a.g.e., s.42-43.

yenildiğinde ise, "*Machiavelli'ler de bir gün dizginlenebilirmiş*"¹⁹ denildiğinde, etkileri yankılanmıştır.

---

¹⁹ Göze, *a.g.e.*, s.124.

KAYNAKÇA

- Akay, Ali, "Aydınlanma Üzerine: Eski ve Yeni Etkiler", *Toplumbilim-Aydınlanma Özel Sayısı*, sy.11, Temmuz 2000, İstanbul 2007, s.145-151.
- Aktay, Yasin, "Modernizmin Aydınlanma Vehmi", *Toplumbilim-Aydınlanma Özel Sayısı*, sy.11, Temmuz 2000, İstanbul 2007, s.103-112.
- Albayrak, Aydın - Deveci, Cem, "Ortaçağ Sonunda Evrensel Hukuk Arayışı ve İnsan Hakları: Vitoria'nın Siyaset Kuramı", *Doğu Batı-Ortaçağ Aydınlığı Özel Sayısı*, sy.33, Ağustos-Eylül-Ekim 2005, Ankara 2014, s.253-281.
- Anderson, Perry, "Modernlik ve Devrim", çev.Ali Türker Erdağı, *Toplumbilim-Aydınlanma Özel Sayısı*, sy.11, Temmuz 2000, İstanbul 2007, s.121-130.
- Anlı, Ömer Faik, "Hümanizm, Aydınlanma, Epistemoloji İlişkisi Antropo-epistemolojinin Olanacağı", *Bilim ve Ütopya*, sy.263, Mayıs 2016, Ankara 2016, s.21-24.
- Burke, Edmund, "Muhafazakârlık, Aydınlanma ve Siyaset", çev.Fatih Duman, *Muhafazakâr Düşünce*, sy.1, Yaz 2004, Ankara 2004, s.31-53.
- Casanova, José, *Modern Dünya'da Kamusal Dinler*, çev.Mehmet Murat Şahin, Sakarya 2014.
- Cassirer, Ernst, "Aydınlanma Çağının Düşünme Biçimi", çev.Doğan Özlem, *Toplumbilim-Aydınlanma Özel Sayısı*, sy.11, Temmuz 2000, İstanbul 2007, s.37-49.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Ankara 2017.
- Çiğdem, Ahmet, "'Şimdi" Sorulan Bir Soru Olarak Aydınlanma Nedir?", *Toplumbilim-Aydınlanma Özel Sayısı*, sy.11, Temmuz 2000, İstanbul 2007, s.91-94.
- Çotuksöken, Betül, "Betül Çotuksöken'le Ortaçağ Üstüne" (söyleşi:Özer Sayan), *Doğu Batı-Ortaçağ Aydınlığı Özel Sayısı*, sy.33, Ağustos-Eylül-Ekim 2005, Ankara 2014, s.175-198.
- Çotuksöken, Betül, "Düşünme ve Dil Bağlamında Aydınlanmacı Özne", *Toplumbilim-Aydınlanma Özel Sayısı*, sy.11, Temmuz 2000, İstanbul 2007, s.141-144.
- Çüçen, Abdülkadir, "Kötülük Problemi", *Doğu Batı-Ortaçağ Aydınlığı Özel Sayısı*, sy.33, Ağustos-Eylül-Ekim 2005, Ankara 2014, s.113-132.
- Dellaloğlu, Besim, "Aydınlanma, Modernite, Post-Modernite ve Sonrası", *Toplumbilim-Aydınlanma Özel Sayısı*, sy.11, Temmuz 2000, İstanbul 2007, s.85-89.
- Demirci, Kürşat, "ENGİZİSYON", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1995, XI, s.238-241.
- Denby, David, "Aydınlanmanın Krizi, Modernizmin Krizi Mi?", çev.Lerzan Caner Taşçier, *Toplumbilim-Aydınlanma Özel Sayısı*, sy.11, Temmuz 2000, İstanbul 2007, s.95-101.
- Dickens, Charles, *İki Şehrin Hikayesi*, çev.Esen Rüzgar, Ankara 2012.

- Engineri, Melisa, "Aydınlanma Çağı ve Felsefesi", (Araştırma, Mersin Üniversitesi, 2008), s.1-15.
- Erdemli, Atillâ, "Aydınlanma Filozofu Olarak Descartes", *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi*, sy: 27, 1990, s.99-113.
- Foucault, Michel, "Aydınlanma Nedir?", çev.Eda Özgül-Özlem Oğuzhan, *Toplumbilim-Aydınlanma Özel Sayısı*, sy.11, Temmuz 2000, İstanbul 2007, s.69-76.
- Foucault, Michel, "Doğruyu Söyleme Sanatı", çev.Eda Özgül-Özlem Oğuzhan, *Toplumbilim-Aydınlanma Özel Sayısı*, sy.11, Temmuz 2000, İstanbul 2007, s.77-80.
- Fromm, Ercih, İtaatsizlik Üzerine, çev.Nurdan Soysal, İstanbul 2016.
- Göka, Erol, "'Güç İlişkileri" Açısından Aydınlanma", *Toplumbilim-Aydınlanma Özel Sayısı*, sy.11, Temmuz 2000, İstanbul 2007, s.113-119.
- Göçmen, Doğan, "Aydınlanmacılığın Tarihsel Anlamı ve Güncel Mirası Üzerine", https://www.academia.edu/5215849/Ayd%C4%B1nlanmac%C4%B1%C4%B1%C4%9F%C4%B1n_Tarihsel_Anlam%C4%B1_ve_G%C3%BCncel_Miras%C4%B1_%C3%9Czerine, (erişim. 06.06.2018-13:50), s.1-14.
- Gürkan, Salime Leyla, "ENDÜLJANS", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2011, XXXX, s.549-552.
- Güvenç, Sıla Şenlen, "Letters Written By A Turkish Spy Eserinde Aydınlanma: Kartezyen Felsefesi", *Dörtöge-Felsefe ve Bilim Yazıları*, sy.2, Bahar 2012, s.201-210.
- Göze, Ayferi, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, İstanbul 2016.
- Habermas, Jürgen, "Şimdinin Kalbinde Amaç Yüklenmek: Foucault'un Kant'ın "Aydınlanma Nedir?" Metni Hakkındaki Konferansı Üzerine", çev.Eda Özgül-Özlem Oğuzhan, *Toplumbilim-Aydınlanma Özel Sayısı*, sy.11, Temmuz 2000, İstanbul 2007, s.81-83.
- Hançerlioğlu, Orhan, "Bilgicilik Akımı", *Felsefe Ansiklopedisi*, c. I, İstanbul 1993, s.168.
- Hançerlioğlu, Orhan, "Dekartçılık", *Felsefe Ansiklopedisi*, c. I, İstanbul 1993, s.285-286.
- Hançerlioğlu, Orhan, *Düşünce Tarihi*, İstanbul 2017.
- Hançerlioğlu, Orhan, "Humanizm", *Felsefe Ansiklopedisi*, c. II, İstanbul 1993, s.341.
- Hume, David, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*. çev.Aziz Yardımlı, İstanbul 1997.
- Harman, Ömer Faruk, " ENDÜLJANS", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1995, XI, s.209-211.
- İrem, Nazım, "Karanlık/Aydınlık Anlatısı Olarak Ortaçağ ve Eski/Yeni Tarih Yazımı", *Doğu Batı-Ortaçağ Aydınlığı Özel Sayısı*, sy.33, Ağustos-Eylül-Ekim 2005, Ankara 2014, s.133-155.

- İşler, Ertuğrul, "Voltaire ve Rousseau Etrafında Aydınlanma Çağı Fransız Yazını'na Bir Bakış", *PAÜ. Eğitim Fakültesi Dergisi*, sy.5, 1999, s.48-53.
- Kaçar, Turhan, "Ortaçağ'ın Dinsel Fermantasyonu", *Doğu Batı-Ortaçağ Aydınlığı Özel Sayısı*, sy.33, Ağustos-Eylül-Ekim 2005, Ankara 2014, s.97-111.
- Kant, Immanuel, "Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt", çev.Nejat Bozkurt, *Toplumbilim-Aydınlanma Özel Sayısı*, sy.11, Temmuz 2000, İstanbul 2007, s.17-21.
- Karlığa, Bekir, "Doğu-Batı Düşüncelerinde On Üçüncü Yüzyıl Dönüşümü", *Doğu Batı-Ortaçağ Aydınlığı Özel Sayısı*, sy.33, Ağustos-Eylül-Ekim 2005, Ankara 2014, s.159-172.
- Kayapınar, Mehmet Akif, "Aydınlanma Zihniyeti'nin Ötesi: Antropozomik Bir Bakış Açısı", *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, c. XII, sy.22, Ocak 2007, s.27-38.
- Kayhan, Aslı, "Aydınlanma ve Jean-Jacques Rousseau", *Toplumbilim-Aydınlanma Özel Sayısı*, sy.11, Temmuz 2000, İstanbul 2007, s.57-68.
- Kılıçbay, Mehmet Ali, "Ortaçağ'ın Orta Malı Olmadığına Dair", *Doğu Batı-Ortaçağ Aydınlığı Özel Sayısı*, sy.33, Ağustos-Eylül-Ekim 2005, Ankara 2014, s.69-79.
- Kıllıoğlu, İsmail, "Aydınlanma'nın Felsefi Temellerinin Tartışması II", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, sy.5, Bahar 2015, s.333-359.
- Kömeçoğlu, Uğur, "Eleştirel Kant'ı Eleştirememek", *Toplumbilim-Aydınlanma Özel Sayısı*, sy.11, Temmuz 2000, İstanbul 2007, s.135-139.
- Le Goff, Jacques, "Ortaçağ'da Batı Avrupa", çev.Nilüfer Uluç, *Doğu Batı-Ortaçağ Aydınlığı Özel Sayısı*, sy.33, Ağustos-Eylül-Ekim 2005, Ankara 2014, s.39-68.
- Mendelssohn, Moses, "Aydınlanma Nedir? Sorusu Üzerine", çev.Ali İrgat, *Toplumbilim-Aydınlanma Özel Sayısı*, sy.11, Temmuz 2000, İstanbul 2007, s.13-15.
- Özcan, Zeki, "Ortaçağ'da Birey ve Bireyleşme", *Doğu Batı-Ortaçağ Aydınlığı Özel Sayısı*, sy.33, Ağustos-Eylül-Ekim 2005, Ankara 2014, s.11-37.
- Öz, Mustafa, "RÂFİZİLER", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2007, XXXIII, s.396-397.
- Rossi, Paolo, *Modern Bilimin Doğuşu*, çev.Neşenur Domaniç, İstanbul 2009.
- Rousseau, Jean-Jacques, *Toplum Sözleşmesi*, çev.Vedat Günyol, İstanbul 2016.
- Russell, Bertrand, *Batı Felsefesi Tarihi*, çev.Ahmet Fethi, İstanbul 2017.
- Saygın, Alkım, "Kant'ın Aydınlanma Görüşü ve Foucault'nun Eleştirileri Üzerine", https://www.academia.edu/29148072/Kant_%C4%B1n_Ayd%C4%B1nlanma_G%C3%B6r%C3%BC%C5%9F%C3%BC_ve_Foucault_nun_Ele%C5%9Ftirileri_%C3%9Czerine_Alk%C4%B1m_Sayg%C4%B1n_Kahve_Molas%C4%B1_12.04.2013-26.04.2013, (erişim. 06.06.2018-13:50), s.1-11.

- Schmidt, James, "Aydınlanma Nedir? Moses Mendelssohn ve Immanuel Kant Berlinische Monatsschrift'i Nasıl Yanıtladı", çev.Fahrettin Altun, *Toplumbilim-Aydınlanma Özel Sayısı*, sy.11, Temmuz 2000, İstanbul 2007, s.23-36.
- Şekerci, Ahmet Erhan, "Avrupa'da Aydınlanma ve Dini Tolerans Algısının Düşünsel Temelleri", *21. Yüzyılda Din ve Uluslararası İlişkilerdeki Dönüşüm*, ed. Filiz Çoban Oran, Ankara 2017, s.147-177.
- Şekerci, Ahmet Erhan, "Aydınlanma ve Bilim: Bilimsel Zihnin Yeniden İnşası ve Dönüşümü", *Bilim Tarihi ve Felsefesi*, ed.Ömer Bozkurt, Mardin 2016,
- Şekerci, Ahmet Erhan, *Aydınlanma ve Din*, İstanbul 2015.
- Şekerci, Ahmet Erhan, "Aydınlanmanın Ulusal Karakteri Üzerine Analitik Bir Deneme", *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*, ed. Bayram Ali Çetinkaya, c. III, İstanbul 2015, s.153-212.
- Taşçı, Serdar, "Aydınlanma(ma)nın Felsefesi", *Toplumbilim-Aydınlanma Özel Sayısı*, sy.11, Temmuz 2000, İstanbul 2007, s.131-134.
- Timuçin, Afşar, "Aydınlanma Düşüncesi", *Toplumbilim-Aydınlanma Özel Sayısı*, sy.11, Temmuz 2000, İstanbul 2007, s.51-56.
- Tunçel, Ahu, "Yöntem Ya Da Eleştiri Yetisi Olarak Aydınlanma Akılcılığı", *Tabula Rasa*, sy: 25-26, 2012, s.70-82.